

Ryszard Zaradny*

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W ZIELONEJ GÓRZE PRZED KONFLIKTEM W MAJU 1960 ROKU

Niezwykle drażliwą i delikatną sprawą w Polsce był wzajemny stosunek władzy i Kościoła katolickiego, szczególnie w okresie powojennej dominacji lewicy proradzieckiej. Polska stała się bowiem wskutek zmian terytorialnych krajem prawie jednolitym wyznaniowo (ponad 90% to wyznawcy Kościoła rzymskokatolickiego). Watykan jednak – a także Kościół katolicki w Polsce – traktował te zmiany terytorialne bardzo powściągliwie, gdyż nie były one formalnie potwierdzone traktatem pokojowym. Na taką postawę Kościoła niewątpliwie złożyło się wiele przyczyn, w tym m.in. fakt, iż zmiany dokonane zostały pod naporem sowietyzmu, od dawna i konsekwentnie zwalczanego przez Kościół czy niezadowolenie papieża Piusa XII z powodu wysiedlenia Niemców, wyrażone w liście do biskupów niemieckich z 1 marca 1948 r. (Kłafkowski 1958, s. 273-279). Nawet zabiegi Episkopatu Polski o uregulowanie prawne statusu Ziemi Zachodnich były nieskuteczne. Jedyne, co uzyskał, to nadanie Prymasowi Polski pełnomocnictw i powierzenie zwierzchnictwa duchowego nad wiernymi na tych terytoriach i wobec administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich (Raina 1994, s. 16-17). Po śmierci Kardynała Augusta Hlonda w 1948 roku przejął je jego następca, arcybiskup Stefan Wyszyński (od 1953 roku kardynał) (Raina 1994, s. 281; Marek 1976, s. 45).

Lewica proradziecka, znając tradycję i wpływy Kościoła w społeczeństwie polskim, od początku deklarowała wolność wyznania i sumienia (Kołomyjczyk, Syzdek 1986, s. 30; s. 349-350)¹. Jednocześnie, dostosowując stosunki państwa z Kościołem do standardów europejskich, wprowadzono w życie zasadę rozdziału tych formacji, co nie mogło spotkać się z aprobatą hierarchii kościelnej. Wprowadzono szereg nowych uregulowań prawnych, w tym: w grudniu 1944 roku dekretem PKWN zniesiono obowiązek składania przez urzędników państwowych przysięgi religijnej, usunięto obowiązek dokonywania w aktach i dokumentach użytku publicznego (metryki, dowody osobiste itp.) adnotacji określającej wyznanie; dekretem z 25 września

***Ryszard Zaradny** – dr hab., profesor UZ, dyrektor Instytutu Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego.

¹Patrz: *Mała Konstytucja z 1947 r.* (Dz. U. RP 1947 nr 18, poz. 71); *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 r.* (Dz.U. RP 1952 nr 33, poz. 232).

1945 roku wprowadzono Urzędy Stanu Cywilnego i świeckie prawo małżeńskie i stosowne do tego rejestry. Jednocześnie demonstrowano wobec Kościoła gesty sugerujące gotowość współpracy, jak na przykład wyłączenie z reformy rolnej dóbr kościelnych, tzw. „dobra martwej ręki” (odebrała je Kościołowi dopiero ustawa o konfiskacie dóbr kościelnych z dnia 20 maja 1950 roku). Podobny tryb postępowania zastosowano wobec „Caritasu”. Wpierw udzielając mu nawet pomocy w działalności, by w styczniu 1950 roku przejąć całość jego majątku pod państwowy zarząd komisaryczny. Rada Ministrów decyzją z dnia 12 września 1945 roku nie uznała nominacji Administratorów Apostolskich i jednostronnie zerwała konkordat ze Stolicą Apostolską z 1925 roku (Raina 1994, s. 20-28).

Kościół katolicki w Zielonej Górze działał w ramach Administratury Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Pilskiej, ustanowionej przez ks. prymasa kardynała Augusta Hlonda 14 sierpnia 1945 roku na podstawie specjalnych pełnomocnictw udzielonych przez Watykan (Raina 1994, s. 15-17; Pietrzak 1965, s. 198-200). Na jej rządcę powołał ks. Edmunda Nowickiego. Oficjalne urzędowanie rozpoczęto w dniu 1 września 1945 roku (Raina 1994, s. 18-19; Rymar 2005, s. 73). Zasadniczym problemem Kościoła katolickiego na tych terenach był brak duchownych, przebywało tu bowiem zaledwie 60 księży i 68 księży zakonnych (Marek 1976, s. 249-251).

Proboszczem parafii pod wezwaniem św. Jadwigi został 22 października 1945 roku ks. Kazimierz Michalski (nominowany przez ks. E. Nowickiego w 1946 roku dziekanem²) (Bartkiewicz 1998, s. 133-136). Był on w stałym konflikcie z ówczesnymi władzami na tle obchodów świąt, wystąpień na cmentarzu katolickim czy treści wygłaszanych przez niego prelekcji³. Ksiądz K. Michalski podważał obowiązek uprzedniego zawarcia związku małżeńskiego w Urzędzie Stanu Cywilnego, co stało się powodem interwencji Starosty Powiatowego w Kurii Biskupiej⁴. Inspektor Oświaty z kolei zarzucał, że bez porozumienia z kierownikami szkół z ambony ogłaszał terminy rekolekcji, mszy dla dzieci i młodzieży⁵. Awantura wybuchła także

²ADDZG, Dekanat Zielona Góra 1946-1957, sygn. 237. Kronika dekanalna Dekanatu Zielona Góra za pierwsze 10-lecie.

³APZG, Referat Administracyjno-Samorządowy KP PPR. Materiały dot. Działalności administracji państwowej, samorządowej oraz urzędów niezespoleonych, 1945-1948, sygn. 119. Pismo proboszcza parafii św. Jadwigi w Zielonej Górze z dnia 30 stycznia 1946 r. ks. K. Michalskiego do Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego; AIPN PO, Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu, Wydział V, sygn. 0/06/68-15. Sprawozdanie z pracy za czas od 1-10 IV 1946 r. z dnia 12 kwietnia 1946 r., s. 84 (L.dz. W.V./847/46).

⁴ADDZG, Parafia św. Jadwigi w Zielonej Górze, sygn. 895. Pismo Starosty Powiatowego w Zielonej Górze z dnia 11 sierpnia 1948 r.

⁵Ibidem, Pismo do ks. Administratora Apostolskiego E. Nowickiego z dnia 28 września 1949 r.; Pismo Inspektora Szkolnego w Zielonej Górze do Ks. Administratora Apostol-

po artykule w „Gazecie Zachodniej” pod znamienym tytułem „Szkodliwe wystąpienia zielonogórskiego proboszcza”, w którym zarzucano ks. K. Michalskiemu wykorzystywanie ambony jako trybuny politycznej. Na zorganizowanym spotkaniu „wszystkich organizacji kościelnych” na temat „Chrześcijańskie wychowanie młodzieży”, na wniosek jednego z członków III Zakonu św. Franciszka, przyjęto rezolucję piętnującą akcję prasową przeciwko duchowieństwu zielonogórskiemu⁶. Władze miejskie odwzajemniały się nękaniami podatkami. Pomimo uznania słuszności odwołania od wymiaru podatku gruntowego, gdyż dochody przeznaczone były na rzecz kultu religijnego, sprawę odwlekano, przekazując do kolejnych instancji odwoławczych do zatwierdzenia⁷.

Organizowanie parafian rozpoczęto w zasadzie od samego początku działalności Kościoła. Już w grudniu 1945 roku utworzono Sodalicję Mariańską Pań, w połowie następnego roku Koło Pań św. Wincentego, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, Koło Żywego Różańca oraz Bractwo Trzeźwości (działały do połowy 1952 roku) (Dzwonkowski 2006, s. 88-89). W tym czasie działało także koło ministrantów, Krucjata Eucharystyczna oraz rada parafialna, w której zasiadał między innymi burmistrz Tomasz Sobkowiak i prezes sądu powiatowego Józef Stachurski. Inicjowano szereg imprez dla młodzieży, w tym „Dzień Harcerza”, podczas którego młodzież złożyła w kościele ślubowanie. Oceniano, że 95% mieszkańców było wyznania rzymskokatolickiego, a na terenie miasta czynne były cztery kościoły, w których posługę duchowną pełniło sześciu księży.

Stałym pretekstem do zaatakowania Kościoła była tymczasowość administracji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych, ze szczególnym jej nasileniem po podpisaniu 6 lipca 1950 roku układu zgorzeleckiego. Najpierw zorganizowano 26 października 1950 roku w sali Teatru Miejskiego „masowe zgromadzenie publiczne”, na którym – jak relacjonowała „Gazeta Zielonogórska” – społeczeństwo województwa zielonogórskiego wręcz domagało się natychmiastowej likwidacji stanu tymczasowości w administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich. Kolejny atak władz rządowych miał miejsce 28 stycznia 1951 roku poprzez likwidację „tymczasowości Ziem Odzyskanych” i tym samym odsunięcie administratorów apostolskich z Olsztyna, Gdańska, Gorzowa, Opola i Wrocławia od kierowania diecezjami (Raina 1994, s. 283-284; Dudek, Kochański, Persak 2000, s. 85). W ich miejsce

skiego E. Nowickiego z dnia 8 marca 1949 r.

⁶ADDZG, Parafia św. Jadwigi w Zielonej Górze, sygn. 895. Pismo do Kurii Biskupiej z dnia 1 września 1948 r.

⁷Ibidem, Pismo do Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego w Gorzowie z dnia 5 listopada 1949 r. (L. dz. a.k./49).

wybrani zostali tak zwani „wikariusze kapitulni”. Dotychczasowy Administrator Apostolski w Gorzowie ks. E. Nowicki zmuszony został do wyjazdu do Poznania. Z polecenia władz – a więc w sposób nieważny – Wikariuszem Kapitulnym w Gorzowie wybrany został ks. Tadeusz Załuczkowski, który rozpoczął urzędowanie 3 lutego 1951 roku. Po jego śmierci 19 lutego 1952 roku, Rada Konsultorów wybrała 26 lutego 1952 roku nowego Rządcę, ks. Zygmunta Szelażka (15 marca 1952 roku rozpoczął urzędowanie). Wybór – w obu przypadkach – został zatwierdzony przez ks. Prymasa S. Wyszyńskiego, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego, udzielając tym samym wikariuszom kapitulnym jurysdykcji kościelnej (Raina 1994, s. 280-281; Socha 1998, s. 28). Funkcję tę pełnił do dnia 1 grudnia 1956 roku, kiedy to ks. Prymas S. Wyszyński powiadomił go, że postanowieniem Stolicy Apostolskiej Rządcą na terenie Ordynariatu Gorzowskiego został mianowany ks. biskup Teodor Bensch (ingres odbył się 15 grudnia 1956 roku). Po jego śmierci, od 7 sierpnia 1958 roku mianowany został przez władze kościelne ks. biskup Wilhelm Pluta.

Narastający konflikt pomiędzy państwem a Kościołem skłaniał stronę kościelną do okazywania respektu wobec państwa i dobrej woli działania na jego rzecz. Wyrazem tego było zalecenie dla księży z dnia 19 czerwca 1951 roku „do osobistego udziału” i do „oddziaływania na wiernych przez swój wychowawczy wpływ” na rzecz poparcia Narodowej Pożyczki (Raina 1994, s. 302). Podobnie ugodową postawę, pomimo narastającego konfliktu z władzami państwowymi, zaprezentowano później, kiedy ks. K. Michalski „zabronił księżom poruszania z ambon jakichkolwiek innych spraw prócz tych, które omówione są na katechezach”. Wszystkim księżom polecił założyć specjalne dzienniki, w których zapisywać mieli tematy poruszane z ambony⁸. Tego rodzaju gesty zmierzające do unikania sytuacji konfliktowych nie były i nie mogły być skuteczne, ponieważ celem władzy było zminimalizowanie wpływów Kościoła na wiernych.

Niepokorna postawa ks. K. Michalskiego wobec władz miejskich i wojewódzkich doprowadziła do podjęcia decyzji przez Prezydium WRN o wystąpieniu z wnioskiem (na podstawie dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych z dnia 9 lutego 1953 roku⁹) o usunięciu go z zajmowanego stanowiska kościelnego proboszcza parafii pod wezwaniem św. Jadwigi w Zielonej Górze. W uzasadnieniu stwierdzono, iż postępuje w sposób niewłaściwy w odniesieniu do władz terenowych, publicznie podważa ich decy-

⁸AIPN PO, Wydział III KW MO w Zielonej Górze. Sprawozdania Wydziału V b. WUBP w Zielonej Górze lata 1950-54, sygn. 0/60/45-4. Sprawozdanie z pracy Wydziału V-go WUBP w Zielonej Górze za miesiąc wrzesień 1952 r. z dnia 4 października 1952 r.

⁹Dz. U. 1953 nr 10, poz. 32.

zje, nawołuje wiernych do wystąpień przeciwko zarządzeniom wydawanym przez organa państwowe¹⁰ (Raina 1994, s. 737-740, 745-747). Zwolniony został ze stanowiska proboszcza 22 sierpnia 1953 roku. Jedną z przyczyn, a w zasadzie pretekstem była odmowa podpisania deklaracji lojalności. Natomiast z dniem 24 sierpnia 1953 roku na stanowisko proboszcza parafii św. Jadwigi mianowany został ks. kanonik Stefan Janiak¹¹. Sytuacja ta zrodziła konflikt pomiędzy byłym i nowym proboszczem, co znalazło odzwierciedlenie w korespondencji z Kurią Biskupią w Gorzowie (Zaradny 2009, s. 294).

Istotnym elementem walki ideologicznej władz było dążenie do rozbięcia Kościoła katolickiego od wewnątrz, zgodnie z dyrektywą Józefa Stalina: „nie zrobicie nic, dopóki nie dokonacie rozłamu na dwie odrębne i przeciwstawne grupy” (Dudek 1995, s. 54). Tą grupą, wspieraną przez władze, byli tak zwani „księża-patrioci”, często wywodzący się ze Związku Bojowników o Wolność i Demokrację i ci, którzy pełnili w wojsku rolę kapelanów (Fijałkowska 1999, s. 73; Żaryn 1995, s. 128). W dniu 12 stycznia 1950 roku powołano Główną Komisję Księży przy ZBoWiD. Wygenerowany podział na księży postępowych i reakcyjnych znalazł także odzwierciedlenie w oddaniu we władanie „księżom postępowym” „Caritasu” (Raina 1994, s. 207-210; Żaryn 1995, s. 123-138).

W dniu 22 czerwca 1951 roku w Zielonej Górze odbyło się posiedzenie rozszerzonego Prezydium Okręgowej Komisji Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację. Wśród nich znaleźli się kapelani wojskowi, księża – byli więźniowie obozów koncentracyjnych, a także kapłani skonfliktowani z władzą kościelną. „Księża-patrioci” realizowali politykę „władzy ludowej”, rozpowszechniając krytykę Stolicy Apostolskiej i Episkopatu, postulując usuwanie z kurii kapłanów o poglądach „wrogich”, sprzecznych z obowiązującą ideologią. Starali się również wpływać na program seminariów duchownych. Organami prasowymi ruchu były pisma „Głos Kapłana”, „Ksiądz Obywatel” i „Kuźnica Kapłańska” (w 1950 roku ks. Prymas S. Wyszyński zakazał księżom ich czytania). W 1952 roku ruch skupiał około 10% duchowieństwa katolickiego w Polsce.

Członkowie GKK obłożeni zostali ekskomuniką. Działania „księży-patriotów” osłabły po 1953 roku po aresztowaniu Prymasa. Ruch stopniowo podporządkowywany był Stowarzyszeniu PAX, aż do rozwiązania GKK w 1955 roku. W trakcie „popaździernikowej” odwilży, w czasie „małego pokoju” Kościoła, od końca 1956 roku do czerwca 1959 roku „księża-patrioci”

¹⁰ ADDZG, Parafia św. Jadwigi Zielona Góra, sygn. 896. List Prezydium WRN do Kurii Biskupiej w Gorzowie Wlkp. z dnia 15 kwietnia 1960 r. (L. dz. nr Wz 1/79/60).

¹¹ Ibidem, Pismo Kurii Ordynariatu w Gorzowie z dnia 24 sierpnia 1953 r. (Znak: B. XII 1-42/53).

nie mieli własnej organizacji. Ci z nich, którzy pełnili do 1956 roku znaczące w Kościele funkcje – z poręki władz państwowych – zostali następnie odsunięci przez władze kościelne. Ruch ten wznowiony został w 1959 roku w ramach Kół Księży przy Zrzeszeniu Katolików „Caritas”.

Kwestia „księży-patriotów” stanowiła problem także dla Kurii Biskupiej w Gorzowie. W związku z tym, biskup ks. W. Pluta wezwał do Kurii kilkunastu księży, którzy wcześniej podjęli działalność społeczną w ZBoWiD lub „Caritasie”. Księżom tym zaproponował przejście na emeryturę¹². W stosunku do części księży, którzy angażowali się do prac społecznych i stanowili potencjalne zaplecze dla koła księży „Caritasu”, podjęto szereg działań polegających na szantażu, zastraszaniu i izolacji oraz przeciąganiu na swoją stronę. Ksiądz dziekan K. Michalski na zorganizowanej konferencji księży w wystąpieniu zaatakował „księży postępowych”, zarzucając im działalność rozłamową i wyłamywanie się spod prawowitej władzy Kościoła katolickiego¹³.

Na fali październikowej atmosfery państwo złagodziło politykę wobec Kościoła. Zwolniono z więzienia kardynała S. Wyszyńskiego oraz innych księży, zapowiedziano tolerancję i swobodę religijną. W grudniu 1956 roku – wykorzystując efekty rozmów Komisji Mieszanej rządu i episkopatu oddające ponownie prawo obsadzania stanowisk stronie kościelnej – powrócił do Zielonej Góry ks. Kazimierz Michalski¹⁴.

Powrót ks. K. Michalskiego na stanowisko parafii św. Jadwigi spowodował, że odżyły animozje pomiędzy zwaśnionymi proboszczami, tym bardziej, iż teraz rolę się odwróciły. W tym przypadku w konflikt włączeni zostali także parafianie, którzy pisali listy i petycje do władz kościelnych, wspierając ich bądź deprecjonując (Zaradny 2009, s. 294-296).

¹² AIPN PO, Wydział III Służba Bezpieczeństwa KW MO Zielona Góra. Informacje Wydziału III do Departamentu III MSW i KW PZPR dot. działalności kleru i świadków Jehowy na terenie województwa zielonogórskiego za okres sierpień 1959 do kwiecień 1960, sygn. 0/60/116/1. Informacja dot. działalności kleru na terenie województwa zielonogórskiego za ostatni okres z dnia 28 sierpnia 1959 r.

¹³ Ibidem, Informacja z dnia 9 kwietnia 1960 r.

¹⁴ ADDZG, Dekanat Zielona Góra, sygn. 237. Nominacja ks. Kazimierza Michalskiego z dnia 20 grudnia 1956 r. (znak B XII 1-110/56).

Literatura

- BARTKIEWICZ K., (RED.) (1998), *Ludzie Środkowego Nadodrza. Wybrane szkice biograficzne (XII-XX wiek)*, Zielona Góra.
- DUDEK A., KOCHAŃSKI A., PERSAK K., (oprac.) (2000), *Centrum Władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970*, Warszawa.
- DUDEK A. (1995), *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków.
- DZWONKOWSKI T. (2006), *Parafia p.w. św. Jadwigi w Zielonej Górze. Zarys dziejów*, Zielona Góra.
- FIJAŁKOWSKA B. (1999), *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, Olsztyn.
- KŁAFKOWSKI A. (1958), *Granica polsko-niemiecka a konkordaty z lat 1929 i 1933*, Warszawa.
- KOŁOMYJCZYK N., SYZDEK B., (RED.) (1986), *Dokumenty programowe polskiego ruchu robotniczego 1878-1984*, Warszawa.
- MAREK R. (1976), *Kościół rzymsko-katolicki wobec ziem zachodnich i północnych*, Warszawa.
- OSEKOWSKI C., (RED.) (1999), *Ziemie Zachodnie i Północne w okresie stalinowskim*, Zielona Góra.
- PACZKOWSKI A. (1995), *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, Warszawa.
- PIETRZAK J. (1965), *Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na ziemiach zachodnich w 1945 roku*, „*Nasza Przeszłość*”, tom 22.
- RAINA P. (1994), *Kościół w PRL. Dokumenty, tom 1 1945-1959*, Poznań.
- RYMAR D. (2005), *Gorzów Wielkopolski w latach 1945-1998. Przemiany społeczno-polityczne*, Szczecin-Gorzów.
- SIKORSKI J. (2000), „*Caritas*” w Gorzowie Wlkp. w latach 1946-1950, [w:] „*Studia Zachodnie*”, nr 5, Zielona Góra.
- SOCHA P., (RED.) (1998), *Księga pamiątkowa 50-lecia organizacji Kościoła katolickiego na Ziemi Lubuskiej, Pomorzu Zachodnim i Północnym (1945-1995)*, Zielona Góra-Gorzów Wlkp.
- SZCZEGÓŁA H. (1971), *Źródła do początków władzy ludowej na Ziemi Lubuskiej 1945-1947*, Poznań-Zielona Góra.
- ZARADNY R. (2009), *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945-1975*, Zielona Góra.

ŻARYN J. (1995), „Księża-patrioci” – geneza powstawania formacji duchownych katolickich, [w:] Polska 1944/45-1989. Studia i materiały IH PAN, tom I, Warszawa.

Ryszard Zaradny

**CATHOLIC CHURCH IN ZIELONA GÓRA BEFORE THE CONFLICT
IN MAY 1960**

Abstract

The paper discusses the origin, development and characterization of the relationship between Catholic Church and its structure in Zielona Góra and the local authorities. The background of the relationship was the relationship between the authorities and Catholic Church in Poland, in particular during the post-war domination of the pro-Soviet left. The author analyses the actions taken by both sides of the conflict. "The priests - patriots" played an important role in this regard - they undertook efforts to destroy the Church structures from the inside. The course of the conflict was influenced by the attitude of Fr. K. Michalski and dismissing him from the position of the parish priest of St.Hedwig's Church in Zielona Góra.